

DEZINFORMACJA I *FAKE NEWS*, CZYLI WSPÓŁCZESNE ZJAWISKA KOMUNIKACYJNE W OCZACH UNESCO

Cherilyn Ireton, Julie Posetti (red.): *Journalism, Fake News & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*. UNESCO, Paris 2018, s. 128.

Prace i teorie naukowe zawsze są krok za zachodzącymi zmianami i rzeczywistością. Naturalnie, zanim coś zostanie opisane, musi zostać najpierw dostrzeżone. Widoczność zjawiska, któremu poświęcona jest recenzowana w poniższej pracy publikacja, a co za tym idzie także popularność jako zagadnienia analizowanego w dyskursie naukowym i nie tylko, zintensyfikowała się szczególnie w ostatnich kilku latach. Nie stało się to bynajmniej na skutek efektu świeżości, bo jego podstawy kształtowały się prawdopodobnie wraz z pojęciem przez człowieka znaczenia informacji i potencjału, jaki daje jej rozpowszechnianie. Przyczyny intensyfikacji należy upatrywać raczej w jego upowszechnieniu i kierunku, w którym z racji politycznych, ekonomicznych, społecznych i technologicznych przemian zjawisko to ewoluowało, a właściwie wciąż ewoluuje. To właśnie negatywne konsekwencje i niepokój dotyczący dalszego jego postępu oraz obojętność wśród znacznej części aktorów politycznych i biznesowych co do płynących z niego zagrożeń skłoniło UNESCO do opracowania i publikacji w 2018 roku podręcznika zatytułowanego „Journalism, «Fake News» and Disinformation”. Mimo że od publikacji minął już jakiś czas, problem ten wydaje się nie tracić na aktualności, a wręcz staje się coraz bardziej wyrazisty.

Publikacja jest częścią Globalnej Inicjatywy na rzecz Doskonałości w Edukacji Dziennikarskiej (*Global Initiative for Excellence in Journalism Education*), powstałej w ramach Międzynarodowego Programu Rozwoju Komunikacji UNESCO (*International Programme for the Development of Communication – IPDC*). Celem Inicjatywy jest „zaangażowanie się w nauczanie, praktykę i badania nad dziennikarstwem z perspektywy globalnej, w tym dzielenie się międzynarodowymi dobrymi praktykami” (Ireton, Posetti 2018, s. 7)¹. Wraz z ewolucją świata i szeroko rozumianym postępowaniem przemianom musiało ulec także dziennikarstwo i cały ogół procesów przekazywania informacji. Coraz większa wydaje się potrzeba dzielenia

1 „The Initiative seeks to engage with teaching, practising and researching of journalism from a global perspective, including sharing international good practices”.

się wypracowanymi praktykami i obserwacjami co do zmieniającego się rynku wymiany informacji i obecnych na nim problemów.

Publikacja to trzeci podręcznik adresowany do studentów dziennikarstwa i wykładowców akademickich, choć zalecany jest również praktykującym dziennikarzom jako przewodnik. Autorzy upatrują bowiem w „wysokim” i etycznym dziennikarstwie jedno z antidotów na skażenia w środowisku informacyjnym, obniżenie standardów dziennikarskich i postępujące rozmycie rzeczywistego znaczenia pojęcia „newsa”.

Na publikację składa się łącznie siedem modułów. Na ich łamach eksperci w dziedzinie walki z dezinformacją podjęli próbę wyjaśnienia znaczenia prawdy i zaufania we współczesnym dziennikarstwie (moduł 1), zdefiniowania i rozróżnienia form dezinformacji (moduł 2), omówienia wpływu, jaki na ich upowszechnienie wywarły przemiany branży informacyjnej (moduł 3), a także sformułowali propozycje działań pozwalających im zdaniem zwalczać i ograniczać ekspansję tego typu patogenicznych praktyk, jak koncepcja MIL – *Media and Information Literacy* (moduły 4), *fact-checking* (moduł 5), „dyscyplina weryfikacji” źródeł (moduł 6) i zwiększanie świadomości nadużyć (moduł 7). Pierwsze trzy moduły nakreślają więc problem i osadzają go w kontekście, podczas gdy następne cztery skupiają się w większym stopniu na konsekwencjach oraz możliwych reakcjach wobec postępującego nieładu informacyjnego (ang. *information disorder*).

Moduły poprzedza przedmowa, wstęp i zalecanie dotyczące ścieżek wykorzystania publikacji. Poza informacjami czysto praktycznymi ta sekcja poprzedzająca część właściwą podręcznika sygnalizuje pewne kluczowe dla dalszej części założenia. Jednym z nich jest przyznanie, że dezinformacja nie stanowi zjawiska nowego. Nie należy ona do „osiągnięć” XX ani XXI wieku, czyli złotej ery dziennikarstwa, „[...] jest [to] stara historia, napędzana nową technologią” (Ireton, Posetti 2018, s. 15). Narodziła się na długo przed tym, jak nowoczesne dziennikarstwo wypracowało standardy i uznało zasady rzetelności i uczciwości za priorytetowe. Na dowód tego autorzy cofają się aż do czasów antycznego Rzymu i postaci Oktawiana, pierwszego cesarza, który między innymi za sprawą akcji deprecjonującej swojego politycznego przeciwnika – Antoniusza – przejął władzę i zdezaktualizował system republikański.

Mimo znaczącego wpływu na przebieg historii akcja ta była jednak niczym wobec tego, w jaki ładunek uzbrojona została informacja w wieku XXI. W wyniku rewolucji technologicznej, a w szczególności pojawienia się sieci społecznościowych, manipulacja informacją przyjęła nowy wymiar i dała początek zjawiskom, które dziś stanowią niejednokrotnie odrębne obszary badawcze. Same media również nie zawsze działają w imię prawdy. To zróżnicowanie pod względem technik, środków oraz kanałów manipulacji doprowadziło do znacznego rozszerzenia znaczenia dezinformacji, a właściwie utraty istoty tego terminu. Z tego względu w powyższej publikacji dokonano podziału na trzy formy manipulacji informacją: dezinformację (ang. *disinformation*), misinformację (ang. *misinformation*) i malinformację (ang. *mal-information*). Dezinformacja rozumiana jest przez ekspertów jako umyślna próba wprowadzenia w błąd lub zmanipulowania odbiorcy. Misinformacja również

wprowadza odbiorcę w błąd, jednak jej autor, tworząc lub rozpowszechniając daną informację, nie kieruje się intencją manipulacji, lecz wierzy w jej prawdziwość. Trzecia forma – malinformacja – to informacja oparta na rzeczywistości, ale jej użycie ma na celu wyrządzenie krzywdy. Ta forma wspominana jest w pracy nie tyle jako patologiczne zachowanie komunikacyjne, co działanie niemieszczące w obrębie etycznych praktyk dziennikarstwa. Eksperci dochodzą do jeszcze innego kluczowego dla całej perspektywy wniosku, który dotyczy powszechnego w użyciu pojęcia *fake newsa*. Ich zdaniem powinno się go unikać z trzech powodów. Po pierwsze, ponieważ cechuje się ono upolitycznieniem i często wykorzystuje się je jako chwytliwy frazes podważający doniesienia, które dla polityków lub ludzi władzy są niewygodne. Po drugie, nie ujmuje ono szerokiej skali kryzysu w obszarze informacji. Po trzecie, ten termin pozostaje sam w sobie oksymoroniczny. Z tego względu w recenzowanej publikacji Autorzy unikają stosowania tego pojęcia jako synonimu dla manipulacji informacją.

Grupę ekspertów, odpowiedzialnych za publikację tworzy dziewięć osób, które na co dzień związane są z dziennikarstwem lub sferą komunikacji od strony naukowej, instytucjonalnej lub czysto praktycznej. Do współautorów należą (Ireton, Posetti 2018, s. 128): Magda Abu-Fadil – dyrektor Media Unlimited, wieloletnia korespondentka zagraniczna i redaktorka w takich międzynarodowych organizacjach informacyjnych, jak Agence France-Presse i United Press International. Kierowała Programem Szkoleń Dziennikarskich na American University of Beirut oraz Instytutem Zawodowych Dziennikarzy w Lebanese American University²; Fergus Bell – dziennikarz, redaktor i ekspert w zakresie cyfrowego gromadzenia wiadomości oraz ich weryfikacji, założyciel Dig Deeper Media – firmy, która doradza nadawcom, wydawcom i start-upom w zakresie społecznościowego i cyfrowego gromadzenia wiadomości, transformacji newsroomów i innowacji³; Hossein Derakhshan – badacz i członek Shorenstein Center on Media w Harvard Kennedy School oraz współautor raportu „Information Disorder” na temat teorii i praktyki tzw. *fake newsów* stworzonego na zlecenie Rady Europy⁴; Alexios Mantzarlis – założyciel International Fact-Checking Network, czyli globalnej koalicji projektów fact-checkingowych⁵; Alice Matthews – dziennikarka newsowa Australian Broadcasting Corporation (ABC)⁶; Tom Trewinnard – kierownik programu Check Global w firmie Meedan, poświęconego opracowywaniu innowacyjnych narzędzi open source i programów szkoleniowych dla dziennikarzy, fact-checkerów i badaczy praw człowieka na całym świecie⁷; Claire Wardle – współzałożycielka i dyrektor First Draft, organizacji non-profit zajmującej się badaniami i praktyką zwalczania mis – i dezinformacji oraz

2 [https://en.unesco.org/internet-and-radicalization-youth-preventing-acting-and-living-together/magda-abu-fadil; 28.11.2021].

3 [https://www.fathm.co/author/fergusbell/; 28.11.2021].

4 [https://scholar.harvard.edu/hoder/bio; 28.11.2021].

5 [https://www.mantzarlis.com/; 28.11.2021].

6 [https://en.unesco.org/fightfakenews/modules; 28.11.2021].

7 [https://www.fathm.co/author/tomtrewinnard/; 28.11.2021].

pracownik naukowy w Shorenstein Center on Media w Harvard Kennedy School⁸. Redaktorami głównymi publikacji są Cherilyn Ireton – dyrektor wykonawcza World Editors Forum w ramach Światowego Stowarzyszenia Gazet i Wydawców Wiadomości (WAN-IFRA), oraz Julie Posetti – starszy pracownik naukowy w Instytucie Reutersa ds. Studiów Dziennikarskich na Uniwersytecie Oksfordzkim.

Każdy z modułów mimo różnego autora ma zbliżoną budowę złożoną z siedmiu do ośmiu sekcji. Rozpoczyna je zwykle *streszczenie* zawartości poszczególnego modułu. Następnie w *zarysie*, czyli merytorycznej esencji każdego modułu, przedstawione są spostrzeżenia autorów wzbogacone o przykłady, warte uwagi wydarzenia i inicjatywy dotyczące analizowanego zagadnienia. Dalsze części modułów zawierają informacje szczególnie przydatne dla edukatorów, którzy korzystając będą z podręcznika jako podstawy swoich kursów akademickich.

Autorzy po części głównej każdego z modułów zestawili *cele*, jakie niesie za sobą poruszenie danego zagadnienia, oraz określili efekty i korzyści, jakie może ono przynieść. W części zatytułowanej *format modułu* prezentują propozycje formuły wraz z czasowym nakładem niezbędnym do zrealizowania danej części w ramach wykładu lub konwersatorium. Następną sekcją – *sugerowane zadania* – to gotowy plan prac indywidualnych i grupowych, jakie można zrealizować w ramach zajęć lub po nich. Zadania mają różnorodną formę, m.in. dyskusji, prac pisemnych oraz większych projektów (ang. *project-based learning*), która w przypadku studentów dziennikarstwa daje szansę zastosowania wiedzy teoretycznej w praktycznym wymiarze. Na zakończenie każdego z modułów osoba zainteresowana może sięgnąć do polecanych tytułów publikacji i materiałów dodatkowych (filmów, artykułów internetowych), zebranych i wyróżnionych przez ekspertów jako warte uwagi uzupełnienie.

Taka konstrukcja publikacji wyraźnie wskazuje, że jej priorytetową grupą docelową jest społeczność akademicka. Niemniej zarówno informacje zawarte w przedmowie, wprowadzeniu, jak i w zarysach poszczególnych modułów zawierają szereg wartych uwagi wniosków, z których ze względu na uniwersalność i globalność omawianego problemu zasadniczo skorzysta każdy, gdyż „umiejętność korzystania z mediów pomaga ludziom znaleźć równowagę między zaufaniem do źródeł informacji a niezbędną podejrzliwością do ich kwestionowania” (Ireton, Posetti 2018, s. 75)⁹.

Podręcznik poza zdefiniowaniem terminu dezinformacji i jej siostrzanych form, a w związku z tym także określeniem roli dziennikarza i instytucji informacyjnych, szeroko zarysowuje pole podmiotów, które wpływają na praktykę manipulowania informacją. Eksperti wyraźnie zaznaczają, że „obwinianie mediów społecznościowych za wszystkie nieszczęścia dziennikarstwa byłoby błędne. Zaufanie jest bezpośrednio związane ze zdolnością dziennikarską – istnieje również korelacja z malejącym zaufaniem do rządów, biznesów i instytucji w wielu częściach świata”

8 [https://clairewardle.com/; 28.11.2021].

9 „Media Literacy helps people to find an equilibrium between trust of news sources and the necessary suspicion to question them”.

(Ireton, Posetti 2018, s. 34)¹⁰. Eksperci przyczyny upatrują więc zarówno w postępie technologicznym, upadku tradycyjnego modelu biznesowego w mediach informacyjnych, pojawieniu się niskojakościowego dziennikarstwa, *crowdsourcingu* w obrębie produkcji treści, a także w problemach legislacyjnych dotyczących ograniczenia lub kontroli rozprzestrzenianych nieprawdziwych informacji przy jednoczesnym przestrzeganiu zasad demokracji i wolności słowa. Choć na przestrzeni czterech lat od publikacji powstało wiele instytucji sygnalizujących problem manipulowania informacją w przestrzeni publicznej oraz naświetlających skutki takich działań zarówno w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym, to wciąż wiele państw i instytucji wykazuje postawę wstrzemięźliwą i opieszłą odnośnie do działań czy tworzenia konkretnych regulacji. Z tego względu konieczne są oddolne ruchy uświadamiające problem i wzywające do aktywności na tym polu.

Niniejszy podręcznik jest takim wezwaniem adresowanym głównie do dziennikarzy, teoretyków i przyszłych adeptów tego zawodu. Jednak poprzez otwartą formułę wprowadzania zmian oraz wzbogacania treści stanowi także zachętę do zderzania, porównywania i dzielenia się praktykami wypracowanymi w obrębie różnych obszarów geograficznych i politycznych, a dotyczących tego globalnego problemu.

Anna Świszcz

 orcid.org/0000-0003-3305-9204

---

¹⁰ „Trust is directly linked to journalistic capacity – and there is also a correlation with diminishing trust in governments, business and institutions in many parts of the world”.

